

Розділ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

А.А. ВОЗНЮК. ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА»

Досліджується поняття та зміст терміна «кримінально-правова природа», аналізуються помилки у його застосуванні та тлумаченні.

Ключові слова: кримінально-правова природа, юридична природа.

Исследуется понятие и содержание термина «уголовно-правовая природа», анализируются ошибки в его использовании и интерпретации.

Ключевые слова: уголовно-правовая природа, юридическая природа.

The notion and content of the term «criminal legal nature» are investigated in the article, and also the analysis of the mistakes of its application in dissertations is given.

Key words: criminal legal nature, legal nature.

У сучасних дисертаційних дослідженнях актуальних проблем кримінального права досить часто вживається поняття «правова (юридична) природа» та «кримінально-правова природа». Науковці в окремих випадках довільно оперують зазначеними термінами, оскільки відсутнє їх єдине загальноприйняте визначення. З огляду на зазначене актуальним є з'ясування визначень цих понять, а також встановлення обґрунтованості їх використання в дисертаційних дослідженнях.

Визначення поняття кримінально-правової природи доцільно здійснювати через рід і видову відмінність. При визначенні через рід і видову відмінність визначуване поняття підводиться під друге, більш ширше поняття, що є найближчим його родом, і вказуються ознаки, котрими відрізняється визначуване поняття від інших понять, які входять до цього роду¹.

Найближчим родовим поняттям кримінально-правової природи є юридична природа, а видовими поняттями можуть виступати кримінологічна, криміналістична, кримінально-процесуальна природа тощо.

Таким чином, необхідно з'ясувати насамперед поняття юридичної природи. Зазначене поняття має дві складові: «юридичний» і «природа».

«Юридичний» визначається як пов'язаний із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням; пов'язаний з вивченням і науковою розробкою правознавства, юриспруденції². У свою чергу, «кримінально-правовий» можна визначити як пов'язаний із Кримінальним кодексом, практикою застосування, вивченням і науковою розробкою його положень.

Щодо другого поняття «природа», то воно є головним і визначається як сукупність основних якостей, властивостей чого-небудь; суть, сутність³. Представлене визначення дає підстави стверджувати, що «природа» охоплює основні якості, властивості, суть та сутність явища. Тому для більш детальнішого

© ВОЗНЮК Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії проблем запобігання та розкриття тяжких злочинів Навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

розуміння змісту поняття «природа» постає необхідність з'ясувати зміст наступних понять: якість, властивість, суть та сутність.

Якість тлумачиться як внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших; ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням; та чи інша характерна ознака, властивість, риса кого-, чого-небудь⁴. Властивість – якість, ознака, характерні для кого-, чого-небудь⁵. Суть – це найголовніше, основне в чому-небудь, зміст, основа⁶. Сутність – це найголовніше, основне, істотне в чому-небудь, суть, сенс, зміст⁷. В свою чергу, сенс є сутністю чого-небудь; значенням; змістом, метою, основним призначенням чого-небудь⁸, а зміст – сутністю, внутрішньою особливністю чого-небудь⁹.

Визначення понять «якість», «властивість», «суть», «сутність», «сенс» та «зміст» дає підстави до змісту поняття «природа» відносити характерні ознаки і властивості явища, його зміст, мету, значення та відмінність від інших явищ.

В юриспруденції науковці по різному розуміють зміст юридичної (правової) та кримінально-правової природи. М.Є. Григор'єва в межах юридичної природи дійового каяття розглядає історико-правовий нарис його становлення та розвитку¹⁰. С.М. Школа в розробці правової природи амністії та помилування окреме місце відводить історії виникнення, становлення і розвитку інститутів амністії та помилування, а також їх місце в системі сучасного українського права¹¹. В.М. Бурдін досліджуючи правову природу примусових заходів виховного характеру порівнює ознаки цього інституту з ознаками іншого – інституту кримінального покарання¹². Ю.В. Абакумова у дослідженні правової природи виконання особою спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації аналізує його соціальну обумовленість¹³.

Назва дисертаційного дослідження Ю.Ю. Коломієць «Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст» свідчить про те, що автор поняття «правова природа» та «зміст» застосовує як різнопланові явища. З такою позицією важко погодитись, оскільки поняття «правова природа» будь-якого кримінально-правового явища охоплює його зміст. У межах дослідження «правової природи невідворотності кримінальної відповідальності» Ю.Ю. Коломієць розглядає визначення невідворотності кримінальної відповідальності, генезу соціально-правового оформлення невідворотності кримінальної відповідальності та принцип невідворотності кримінальної відповідальності в системі принципів кримінального права¹⁴.

С.І. Дячук у дисертації «Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ» проводить аналіз юридичної природи виконання наказу, за результатами якого визначається місце виконання обов'язкового наказу серед обставин, що виключають злочинність діяння¹⁵.

Важко погодитись і з позицією І.В. Жук, в дисертаційному дослідженні якої (Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінально-му праві) підрозділ 1.2. має назву – «Правова природа, поняття та сутність при-

мусових заходів медичного характеру та примусового лікування», оскільки поняття та сутність примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, на наш погляд, охоплюються терміном «правова природа»¹⁶.

В.Ф. Примаченко в дисертаційному дослідженні «Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння» аналізуючи юридичну природу інституту затримання особи, яка вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння (назва першого розділу) розглядає *історію розвитку* інституту затримання особи, яка вчинила злочин, в українському кримінальному законодавстві, *поняття* правомірного затримання особи, яка вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння, затримання особи, яка вчинила злочин, *в системі* обставин, що виключають злочинність діяння, *співвідношення* кримінально-правового затримання особи, яка вчинила злочин, з *іншими видами* затримання¹⁷.

Розділ 1 дисертаційного дослідження Д.О. Назаренка «Правова природа кримінальної відповідальності за порушення правил адміністративного нагляду» складається із чотирьох підрозділів, у яких розглядаються такі питання: *історико-правовий аналіз* адміністративного нагляду у вітчизняному і зарубіжному законодавстві; *поняття та зміст* адміністративного нагляду як різновиду соціального контролю; застосування судами покарання за порушення правил адміністративного нагляду; міліція як суб'єкт застосування законодавства України про порушення адміністративного нагляду¹⁸.

Є.О. Письменський у процесі дослідження правової природи судимості розглядав її *поняття, ознаки, мету та правові наслідки*. Однак до правової природи судимості він не відносить порівняльну характеристику судимості з суміжними інститутами кримінального права¹⁹.

Т.Б. Николаєнко у підрозділі дисертаційного дослідження «Кримінально-правова природа звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки» досліджувала *загальнотеоретичні проблеми*, що стосуються *поняття* кримінальної відповідальності та звільнення від кримінальної відповідальності. Проте, історико-правовий нарис звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки у вітчизняному кримінальному законодавстві та його місце в системі видів звільнення від кримінальної відповідальності вона розглядає в окремих підрозділах²⁰, що на наш погляд є неприйнятним.

А.О. Клевцов у розділі 1 «Сутність звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх» дисертаційного дослідження розглядає історію становлення та розвитку законодавства про звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці, юридичну природу звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці та реалізацію цілей покарання при застосуванні звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці. З такою позицією можна непогодитись, оскільки юридична природа охоплює сутність того чи іншого явища. У підрозділі 1.2. «Юридична природа звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці» він надав визначення основних *понять* та навів *характерні риси* такого виду звільнення від відбування покарання, як звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх²¹.

Щодо кримінально-правової природи, то Ж.В. Мандриченко в межах кримінально-правової природи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим розглядає *відмінність зазначеного інституту від інших інститутів* кримінального права та види підстав звільнення від кримінальної відповідальності²².

С.Г. Блинська в межах кримінально-правової природи затримання особи, що вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння розглядає *історичний аспект, сучасний стан, соціально-правову обумовленість, правовий механізм регулювання, поняття* обставин, що виключають злочинність діяння, *місце* затримання особи, що вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння *в системі інших обставин, сутність та загальну характеристику* норми про затримання особи, що вчинила злочин як обставини, що виключає злочинність діяння (*кримінально-правове значення, функції та соціальна цінність, підстави та ознаки*)²³.

Аналіз авторефератів дисертаційних досліджень свідчить, що в окремих випадках вчені неправильно застосовують терміни кримінально-правова та юридична природа. Якщо ми говоримо про кримінально-правову природу, то повинні розглядати явище в межах доктрини кримінального права, якщо ж про юридичну – то в межах різних галузей права. Наприклад, покарання має насамперед кримінально-правову природу, оскільки його поняття, види та зміст визначаються та регулюються Кримінальним кодексом. Проте, покарання може мати й правову природу, тобто його можна розглядати крізь призму інших галузей права – філософії права, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права, конституційного права тощо. Крім того, застосовуючи поняття юридична чи кримінально-правова природа дослідники розкривають лише окремі питання, що утворюють зміст цих понять.

Аналіз доктрини кримінального права дає підстави стверджувати, що науковці до юридичної та кримінально-правової природи відносять:

1) *історико-правовий аналіз* (Д.О. Назаренко), *історико-правовий нарис становлення та розвитку* (М.Є. Григор'єва), *історію виникнення, становлення і розвитку* (С.М. Школа), *історію розвитку* (В.Ф. Примаченко), *генезу соціально-правового оформлення* (Ю.Ю. Коломієць); 2) *визначення, поняття* (С.Г. Блинська, Ю.Ю. Коломієць, В.Ф. Примаченко, Д.О. Назаренко, А.О. Клевцов, Є.О. Письменський, Т.Б. Ніколаєнко); 3) *характерні риси* (А.О. Клевцов), *ознаки* (Є.О. Письменський, С.Г. Блинська), *зміст* (Д.О. Назаренко); 4) *соціальну зумовленість* (Ю.В. Абакумова); 5) *мету* (Є.О. Письменський); 6) *правові наслідки* (Є.О. Письменський); 7) *механізм регулювання* (С.Г. Блинська); 8) *сутність та загальну характеристику* (С.Г. Блинська); 9) *місце в системі* (С.М. Школа, Ю.Ю. Коломієць, С.І. Дячук, В.Ф. Примаченко, С.Г. Блинська), *співвідношення з іншими видами* (В.Ф. Примаченко, В.М. Бурдін), *відмінність від інших інститутів* (Ж.В. Мандриченко); 10) *значення, функції, підстави* (С.Г. Блинська).

Залишилось співставити результати дослідження семантичного аналізу та доктринальних положень кримінального права.

Зміст правової (юридичної) та кримінально-правової природи

Зміст терміну «природа» (за результатами семантичного аналізу)	Зміст правової (юридичної) та кримінально-правової природи (за результатами аналізу доктрини кримінального права)
1) характерні ознаки, властивості; 2) зміст; 3) мета; 4) значення; 5) відмінність від інших явищ.	1) історія виникнення, становлення і розвитку; 2) визначення, поняття; 3) характерні риси, ознаки, зміст; 4) соціальну зумовленість; 5) мету; 6) правові наслідки; 7) механізм регулювання; 8) сутність та загальну характеристику; 9) місце в системі, співвідношення з іншими видами, відмінність від інших інститутів; 10) значення, функції, підстави.

Отже, до змісту кримінально-правової природи будь-якого явища доцільно насамперед віднести: *історію виникнення, становлення і розвитку; визначення поняття, яке його характеризує; зміст; характерні ознаки, властивості; мету, яку переслідує; відмінність від інших явищ.* Крім того, до кримінально-правової природи можуть входити питання, що стосуються *соціальної зумовленості, правових наслідків, механізму правового регулювання, значення, функцій, підстав, місця в системі правових явищ.*

Отже, кримінально-правова природа – це термін, який охоплює визначення поняття (явища), його характерні ознаки і властивості, соціальну зумовленість, значення, мету, історію виникнення, становлення і розвитку, зміст, механізм правового регулювання, місце в системі кримінального права, відмінність від інших явищ, функції та підстави тощо.

1. Жеребкін В. Є. Логіка: Підруч. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – С.49. 2. Великий глумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. 3. Там само. 4. Там само. 5. Там само. 6. Там само. 7. Там само. 8. Там само. 9. Там само. 10. Григор`єва М.С. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2007. – 19 с. 11. Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – 20 с. 12. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 19 с. 13. Абакумова Ю.В. Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження помилування чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2007. – 23 с. 14. Коломієць Ю.Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2005. – 17 с. 15. Дячук С.І. Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000. – 17 с. 16. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2009. – 20 с. 17. Примаченко В.Ф.

Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння: Автореф. дис. ... канд. юрид. – Д., 2008. – 20 с. **18.** *Назаренко Д.О.* Кримінальна відповідальність за порушення правил адміністративного нагляду: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Д., 2008. – 20 с. **19.** *Письменський Є.О.* Інститут судимості в кримінальному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2009. – 20 с. **20.** *Ніколаєнко Т.Б.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2008. – 20 с. **21.** *Клевцов А.О.* Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Д., 2009. – 20 с. **22.** *Мандриченко Ж.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – О., 2007. – С.10. **23.** *Блинська С.Г.* Кримінально-правова природа затримання особи, що вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук [Електронний ресурс]. – К., 2006. – 19 с. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/\[in=_scripts/ep.in\]](http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/[in=_scripts/ep.in])